

Јасна Влајић-Поповић

Латинско–српска лексикографија

Задужбина 6/21

Београд **1993**

5.

ДВОЈЕЗИЧНИ РЕЧНИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Латинско-српскохрватска лексикографија

Положај латинског језика у европској култури специфичан је и јединствен, а у случају његовог односа према српскохрватском језику ситуација се додатно компликује историјском подељеношћу нашег језичког простора на онај који је био у сфери утицаја католичке цркве и онај ван ње. Опис латинско-српскохрватске лексикографије захтева озбиљну и обимну студију какве, колико знамо, нема, па ћемо овде само покушати да назначимо ширину области на којој се ова тема протеже.

Када данас говоримо о латинско-српскохрватској лексикографији, заправо имамо у виду више различитих целина, које се групишу по историјским и тематским критеријима. (У складу са тим је састављена и наша мала библиографија.) Такву или сличну слику у односу на латински језик показује већина европских језика. С друге стране, латинско-српскохрватска лексикографија битно се разликује од свих других српскохрватских двојезичних лексикографија, чак и од грчке.

Сви почеци српскохрватске двојезичне лексикографије (а било их је више, и пре последњег, најзначајнијег, Вуковог) везани су за латински језик; од њега су полазили сви средњовековни, обично вишејезични, речници, па и они који су обухватили наш језик (у пракси тадашњих италијанских лексикографа погрешно назван илирским или далматинским). Такви су речници Вранчића, Микаље, Хабделића, Дела Беле, Стулића. Међу овим историјским речницима за нас су од највеће важности они малобројни вишејезични, у којима се полази од нашег језика као активног, а латински (и, евентуално још неки) само служи да се тај наш језик („иљирски“ тј. неки од дијалеката српскохрватског) опише. Такав је II део Белостенчевог речника, Хабделићев, Микаљин, Вуков.

На крају низа историјских речника стоји Вуков *Српски рјечник* истолкован њемачким и латинским ријечима, којим истовремено почиње наша савремена лексикографија. На њега се надовезује, и малтене до дана данашњег протеже. *Рјечник хрватскога или српскога језика* (познатији као *Рјечник ЈАЗУ*) који је Даничић почео да издаје још 1880. Тај наш најобимнији описни и историјски речник садржи и превод свих основних одредница на латински.

Средином прошлога века, са развојем световног школства у коме је значајно место заузимало проучавање класичних језика¹, почео је да излази низ мањих приручних латинско-српскохрватских речника намењених првенствено школској употреби. Тако су у Београду издати Лазаревићев (1849) и Исајловићев (1850 – последњи предвуковским језиком и графиконом). Борђевићев (1886), Туроманов (1908), Богдановићев (1913, 1931), Божићев (1927), Карапанџићев (1929), Чолићев (1936), Стергаров (?) речник. Иако се међусобно немало разликују по квалитету, сви су они ограниченог обима и скромних претензија, а у поднаслову обично садрже напомену за које су латинске писце намењени. Предговори су им

по правилу оскудни, односе се углавном на тумачења скраћеница и сличне техничке, евентуално садрже основе латинске граматике. Постојање страних узора тј. предлога (а сви се ови речници ослањају на достигнућа немачке и француске класичне филологије) или се прећуткује, или се само помиње без навођења конкретних аутора и издања. Жалосна је чињеница да у случају тих десетак речника квантитет није прешао у квалитет тј. да се из њих свих није изродило један већи, солидан латински речник трајне вредности.

Загребачки првенац новијег доба, *Латинско-хрватски рјечник* Себастијана Жепића из 1881 (који као узор наводи немачки речник Ф. Хајнхена) израђен је коауторски са М. Валјавцем, Ф. Петрачићем и М. Дивковићем. Овај последњи, чији је удео у том коауторском делу био релативно највећи, непуне две деценије касније објавио је, овога пута сам, знатно допуњено и прерађено издање – које се води као друго – а узор му је тада најсавременији Штовасеров латинско-немачки речник. У свом времену он је био толико актуелан да ни данас мера његове архаичности не угрожава његово употребљивост. До данас је то остао најбољи и најобимнији речник латинског језика код нас, који задовољава не само потребе средњошколских већ и факултетских корисника. У недостатку једног речника бар двапут опсежнијег од њега (налик енциклопедијским речницима енглеског и немачког језика), он може имати статус не енциклопедијског, већ референтног, стандардног речника. Нажалост, на његово треће, фототипско издање чекали смо пуних осамдесет година, а како је и тај тираж убрзо исцрпљен, потреба за таквим речником остала је актуелна.

Речник Милана Жепића (1901... 1987), намењен искључиво гимназијској публици, доживљавао је мање измене и имао чак девет издања. Број српскохрватско-латинских речника је, кад изузмемо оне најстарије и Вуков и *Рјечник ЈАЗУ*, веома мали. Специјално школској употреби био је намењен Катићев, чија исцрпност мора да је обрадовала много ђака који је имао среће да дође до њега – данас га имају само ретке библиотеке. Да су нека срећнија времена потрајала, могли смо имати на располагању још један веома користан речник, вредан не само за преводње на латински, већ и на још шест европских језика. *Осмојезични енциклопедијски рјечник* (у издању Југословенског лексикографског заво-

да) стигао је само до слова Е, што је петина предвиђеног корпуса од 70.000 одредница. Одредницу чини наша реч, са неколико основних значења, а затим следе еквиваленти на седам језика. Одсуство латинског регистра (планираног за последњу шесту књигу) више него двапут умањује употребљивост постојећег дела речника који, силом прилика, или захваљујући претераној доследности и исцрпности, садржи и латинске преводе речи као што су *аутостопер* (*petitor convectionis*), *екран* (*album televisificum*), *АФЖ* (*societas milierum fascium oppugnantium*) и сл.

Посебно место, као савремени речник средњовековног језика заузима *Lexicon Latinitatis medii aevi Jugoslaviae* (Речник југословенског средњовековног латинитета). Иако међу његовим изворима асиметрично претежу они западног порекла, он је драгоцени, код нас једини речник не класичног латинитета (његови аутори наглашавају да је састављен диференцијално према Дивковићевом речнику). Даничићев *Рјечник књижевних старина српских* само му је делимично комплементаран.

Како је латински језик традиционално језик научне терминологије, он чини основ многих стручних и термилолошких речника. Помињемо само најзначајније и најшире применљиве: Костићев медицински, Симоновићев ботанички, Симеонов лингвистички, Мажуранов правно-историјски. Разноликој публици намењена је Вилчарова изврсна збирка латинских цитата, као што и *Dicta et regulae iuris* могу наћи читаоце и ван строго правничких кругова.

Тренутна ситуација на пољу односно тржишту латинских речника на први поглед је сасвим збуњујућа. Тек у понекој књижари се може наћи Грујићев сасвим скромни речник, али школску публику то не погађа јер је код нас још давно, у недостатку речника, установљена штетна, за њеке инвалидизирајућа пракса да убеђеници, не само гимназијски већ и факултетски, садрже речник тј. глосар неопходан за преводње текстова који се у њима обрађују. С друге стране, иза другог низа блиставих превода латинских писаца на наш језик не стоји, наравно, ниједан латинско-српскохрватски речник већ труд и таленат који се ослањају на немачке, француске, енглеске енциклопедијске речнике латинског језика. У таквој ситуацији, додатно тежаној актуелном беспарицом, не видимо

прилику која би довела до појаве једног доброг, енциклопедијског речника латинског језика какав смо давно морали имати.

Мала библиографија на основу фондова београдских библиотека:

I. Латинско-српскохрватски (школски) речници:

- БОГДАНОВИЋ, Бошко: *Латинско-српски речник*, поглавито за Цицерона, Тацита, Тита Ливија, Овидија, Хорација, Београд 1931, 3. поправљено и умножено издање, стр. X + 649; 16,5 cm. (Постоји још једно издање из 1913, али се не зна да ли је 1. или 2.)

- БОЖИЋ, Дамјан М.: *Латинско српски речник* (специјално за Цезара), Београд 1927. стр. 88; 8°.

- ГРУЈИЋ, Бранислав: *Цепни латинско-српскохрватски речник* (са кратком граматиком латинског језика), Обод, Цетиње 1991, 338. - ДИВКОВИЋ, Мирко: *Латинско-хрватски рјечник за школе*, Загреб 1900², стр. VII + 1161, 24,8 x 18 cm.

- DOROGHY, Звонимир: *Латинско-хрватски цепни рјечник*, Загреб 1943, стр. 273; 12°.

- БОРЂЕВИЋ, Јован: *Латинско-српски речник*, Београд 1886, стр. 1652; 12°.

- ЖЕПИЋ, Милан: *Цепни рјечник латинског и хрватског језика за школску поробу*, I дио, Загреб 1901 (за Цезара, Салустија, Ливија), 1913² (за Корелија Непота, Цезаров Галски рат), стр. 371; 15 cm II. дио *Хрватско-латински рјечник*, Загреб 1913 (само I део, и даље: 1913², 1942², 1987²).

- ЖЕПИЋ, Себастијан: *Латинско-хрватски рјечник за школе*, у сурадњи са М. Валјавцем, Ф. Петрачићем и М. Дивковићем, Загреб 1881.

- ИСАЈЛОВИЋ, Димитрије: *Латинско-српски речник*, Београд 1850 I + II, stb. 2206, 14,4 x 10,4.

- КАРАПАЊЦИЋ, Д. Ђ.: *Речник латинско-српски*, Београд 1929, стр. 576; 8°.

- ЛАЗИЋ, Глигорие: *Речник српско-немачко-латински*, Београд 1849, stb. 420, 12° (15 cm).

- СТЕРГАР, Адријан: *Речник латинско-српскохрватски* (I део, стр. 1 - 420) и *српскохрватско-латински* (II део, стр. 421-563), Београд Књижевна Д. А. Банковић (с. а); 11,5 cm.

- ТУРОМАН, Јован: *Речник за Корелија Непота*, 2 издање, Београд 1908, стр. VI + 375; 19 x 12,5 cm.

- ЧОЛИЋ, Јован Д.: *Речник латинско-српско-хрватски*, Београд 1929, стр. 572, 21 cm. (Репринт „Дерета“, Београд 1990).

II. Српскохрватско-латински речници:

- КАТИЋ, Франо: *Српскохрватско-латински рјечник за средње школе*, Царска краљевска наклада школских књига, Беч 1904, стр. 492; 26 cm.

- Осмојезични енциклопедијски речник - хрватско-српски, руски, енглески, њемачки,

ки, талијански, шпанолски, латински. Гл. ур. Томислав Ладан, I књ. А-Е, Загреб 1987, стр. LXIV + 828.

III. Стари, историјски речници:

- BELOSTENEC, I: *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium*. I (Lat. - II. 1288), II III - Lat. 650), Zagabrieac 1740. (Репринт „Либер“, Загреб 1976, са поговором Јосипа Вончине).

- DELLA BELLA, Ardelio: *Dizionario italiano, latino, illirico, Venezia* 1728.

- HABDELIĆ, Juraj: *Dikcionar ili reči slovenske z vekšega v kup zbrane*, v red postavljene i dijačkemi zlahkotene, Grac 1670.

- JAMBESIĆ, Andrea: *Lexicon Latinum in interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica, Zagabriae* 1742, str. 1068 (садржи кратак *Index Illyrico - sive Croatico - Latinus*).

- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић: *Српски рјечник*, истолкован њемачким и латинским ријечима (*Lexicon Serbico - Germanico - Latinum*). Беч 1818. 928 стубаца тј. 464 странице.

- MIKALJA, Jakob: *Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum* (Blago ilirskog jezika ili ilirski rječnik - italiјansko-latinski), Lavreti 1649.

- Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ, I - XXII, Загреб 1880 - 1976.

- STULIĆ, Joakim: *Vocabulario italiano-ilirico - latino*, Del Gioacchino Stulli Raguseo, I - II, Ragusa 1810, стр. 40 + 838.

- VRANČIĆ, Faust: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Unquariae Venetiis, apud Nicolaum Morretum* 1595, стр. (8) + 128. (Репринт као *Рјечник пет најугледнијих европских језика: латинског, талијанског, њемачког, хрватског, мађарског*. Либер, Загреб 1971. са предговором Валентина Путанца).

IV. Новији речници средњовековног језика:

- ДАНИЧИЋ, Ђуро: *Рјечник из књижевних старина српских*, I - III, Београд 1863 - 1864. (Репринт Вук Караџић, Београд 1975, са поговором Ђорђа Трифуновића).

- *Lexicon Latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, fasc. I - VII, (ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov), Zagreb 1969 - 1978.

V. Стручни, термилолошки речници; збирке изрека и цитата:

- ВИЛЧАР, Албин: *Латински цитати*, Београд 1991.⁸

- КОСТИЋ, Александар: *Медицински речник*, Београд - Загреб 1956 (1976²).

- МАЖУРАНИЋ, Владимир: *Приноси за хрватски правно-повјесни рјечник*. Загреб 1908 - 1922. (Репринт „Информатор“, Загреб 1975.)

- СИМЕОН, Рикард: *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива* (на осам језика: хрватско-српском, латинском, руском, њемачком, енглеском, француском, талијанском и шпанолском). Загреб 1969.

- СИМОНОВИЋ, Драгутин: *Ботанички речник*, Београд 1959.

- STOJČEVIĆ, Dragomir i ROMAC, Ante: *Dicta et regulae iuris*, Beograd 1969 (1989²).

Јасна ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ

¹ О грчко-српскохрватској лексикографији види А. Лома, *Задужбина IV/14*, мај 1991. стр. 4.

² У одсуству података о броју речи које садрже, ради оријентације о обиму, дајемо податке на крај текста о формату ових речника.